

УДК 353.2

О. А. КОТУКОВ

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто питання формування державної регіональної політики в умовах модернізації. Зроблено висновок про необхідність використання під час реалізації регіональної політики в Україні підходів, закладених теоріями нової економічної географії та інституційної економіки на основі аналізу чинної нормативної бази, даних емпіричних досліджень та європейського досвіду.

In the article the questions of forming of public regional politics in the conditions of modernization are examined. According to analysis of operating normative base, these empiric researches and European experience, an author comes to conclusion about the necessity of the use during realization of regional policy in Ukraine of approaches, stopped up the theories of new economic geography and institutional economy.

Ключові слова: регіональна політика, модернізація, реформи, принципи, закони, стратегії, переваги.

Перспективи успішного соціально-економічного розвитку будь-якої країни багато в чому визначаються можливостями промислово розвинених регіонів, які виступають локомотивами розвитку економіки, осередками інноваційної діяльності, мають розвинену соціальну сферу. Між тим, державна регіональна політика як процес цілеспрямованого впливу на розвиток територій має враховувати той факт, що великі соціально-економічні диспропорції між регіонами провокуватимуть зростання соціальної напруги, що може стати стримуючим фактором для розвитку всієї країни. Отже, з урахуванням складної конфігурації та неоднорідності соціально-економічного розвитку різних територій в Україні важливою науковою проблемою стає розробка такої моделі регіональної політики, яка б стимулювала розвиток конкурентних переваг так званих депресивних територій та закріплювала б позитивні тенденції розвитку регіонів-лідерів.

Особливої значущості це завдання набуває в контексті економічної кризи та вимог політичної модернізації, що потребують проведення негайних реформ системи управління, підвищення ефективності і результативності роботи державних структур, покращання інвестиційного клімату, збільшення рівня задоволеності громадян діяльністю владних інституцій тощо.

Питання модернізації досліджувала ціла низка дослідників, серед яких варто виділити Р. Даля, О' Донела, Дж. Александера, Р. Бендікса, Ю. Габермаса, В. Іноземцева, А. Турена, Д. Растоу, А. Пшеворського, С. Хантингтона, Х. Лінца, Р. Інглехарта та ін. Проблемам регіонального управління в Україні присвячено праці Г. Губерної, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Л. Зайцевої,

Л. Корецького, Ю. Куца, Ю. Лебединського, В. Мамонової, В. Мамутова, С. Мельника, І. Михасюка, В. Нудельмана, В. Поповкіна, В. Симоненка, О. Сологуб, В. Столярова, М. Тимчука, І. Ткачук та ін. Між тим, вимоги європейської інтеграції та умови фінансово-економічної кризи вимагають розробки якісно нових підходів до розбудови регіональної політики, які б урахували досвід минулого, вимоги сьогодення та актуальні тенденції європейської регіоналістики.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасного стану та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення державної регіональної політики в контексті вимог політичної та соціально-економічної модернізації України.

Як зазначає більшість фахівців-науковців, модернізація як процес передбачає впровадження не тільки економічних змін, а й реформування більшості сфер суспільних відносин, одними із ключових серед яких є відносини між центральною та місцевою владою [5; 8; 10; 12; 13]. Отже, потреба в модернізації висуває на перший план проблему вдосконалення напрямів і способів проведення регіональної політики.

До останнього часу в Україні відносини між центром (центральними органами державної влади) і регіонами (представленими місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування) будувалися за принципом “підлеглості та підпорядкованості”. Між тим, однією з ключових ознак більшості розвинених суспільств та економік є домінування принципу субсидіарності, який означає можливість кожного нижчого рівня управління виконувати ті повноваження, з якими вони можуть впоратися самостійно, без допомоги вищестоящої інстанції.

Принцип субсидіарності було введено Маастріхтським договором у 1992 р. [6]. Тоді ж в Європейському Союзі як консультативний орган було створено Комітет регіонів. Згідно зі ст. 5 Маастріхтського договору про Європейський Союз, “у сферах, які не підпадають під його виняткову компетенцію, Співтовариство діє відповідно до принципу субсидіарності, якщо і оскільки цілі дії не можуть бути досягнуті достатньою мірою державами-членами і тому, через масштаби і результати передбачуваної дії можуть бути успішніше досягнуті Співтовариством. Будь-які дії Співтовариства не повинні йти далі того, що необхідне для досягнення мети цього Договору” [6, с. 48].

В Україні цей принцип не застосовувався через закріплення в Конституції України (1996 р.) неабияких повноважень у сфері регіонального розвитку центральних органів влади – Президента, Кабінету Міністрів та Верховної Ради України.

Так, зокрема, згідно з Конституцією України, Президент має право призначати та звільняти голів місцевих державних адміністрацій, скасовувати їх акти (ст. 118). Кабінет Міністрів України фактично здійснює керівництво цими адміністраціями. Причому, згідно зі ст. 119, саме на місцеві державні адміністрації покладено виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку.

Відповідно до цього, в 1996 р. в Україні було закріплено принципи централізації влади, в результаті чого значно уповільнився розвиток інститутів місцевого самоврядування, були істотно обмежені можливості реалізації регіональних ініціатив.

Сприяття подоланню цих проблем були покликані декілька нормативних документів. Так, Указом Президента від 25 травня 2001 р. № 341/2001 [3] було затверджено Концепцію державної регіональної політики, яка констатувала наявність

істотної територіальної диференціації рівня економічного розвитку та можливостей соціального забезпечення громадян у різних регіонах. На подолання цих негативних наслідків було спрямовано низку таких заходів:

- децентралізації й деконцентрації повноважень центральних органів виконавчої влади, за якими закріплювалося право формування політики та стратегії розвитку у відповідних галузях економіки;

- удосконалення розподілу повноважень і функцій між територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування з метою уникнення дублювання, спрощення системи управління, її фінансового забезпечення та економії бюджетних коштів;

- поліпшення умов для виконання повноважень органами місцевого самоврядування;

- удосконалення системи місцевих податків і зборів, підвищення їх ролі у формуванні місцевих бюджетів;

- планування та фінансування видатків бюджетів усіх рівнів на заходи із соціального захисту та утримання об'єктів соціальної сфери на програмно-цільовій основі.

У межах реалізації концепції до кінця 2003 р. планувалося провести розмежування функцій і повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, визначити центральний орган виконавчої влади з питань регіональної політики і підтримки місцевого самоврядування; сформувати мережу агентств регіонального розвитку; удосконалити механізм контролю з боку територіальних громад за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб; прийняти програму державної підтримки розвитку місцевого самоврядування; удосконалити механізми стратегічного державного планування регіонального розвитку, системи загальнодержавного і регіонального прогнозування та планування соціально-економічного розвитку.

На другому етапі з 2003 р. передбачалося створити економічні, організаційні та нормативно-правові передумови для реалізації основних принципів сталого, збалансованого розвитку регіонів, заснувати регіональні центри передачі та розповсюдження високих технологій, сформувати економічні умови та відповідну нормативно-правову базу для участі України у відповідних заходах з реалізації регіональної політики в рамках Європейського Союзу. Між тим, більшості із зазначених заходів реалізувати не вдалося.

Певним кроком на шляху до впровадження принципів регіонального управління, закладених в Концепції, стало ухвалення 8 грудня 2004 р. у першому читанні законопроекту № 3207-1 “Про внесення змін до Конституції України” [11], який передбачав значне розширення прав органів місцевого самоврядування, ліквідацію районних державних адміністрацій, наділення обласних державних адміністрацій функціями виключно наглядового, контрольного характеру. Законопроектом №3207-1 також запроваджувалося положення про те, що обласні і районні ради утворюють свої виконавчі органи. У зв'язку з цим у системі виконавчої влади планувалося ліквідувати районні державні адміністрації. Але ці

революційні зміни далі фактично були заблоковані народними депутатами, і законопроект остаточно так і не був ухвалений.

Між тим, 8 вересня 2005 р. було ухвалено Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”, який визначив правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики [2].

Цим Законом було законодавчо визначено статус депресивних територій, якими було визначено ті регіони, що мають найнижчий у країні показники обсягу валового регіонального продукту на одну особу, а також ті, в яких протягом останніх трьох років рівень зареєстрованого, зокрема довготривалого, безробіття є значно вищим, а рівень середньомісячної заробітної плати є значно нижчим за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи.

Депресивним регіонам, згідно з цим Законом, повинні були надаватися преференції щодо державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури; надання державної підтримки, у тому числі фінансової, спрямування міжнародної технічної допомоги на розв’язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, а також здійснення інших найважливіших заходів.

Визначалося також, що державна регіональна політика здійснюється на основі державної стратегії регіонального розвитку. При цьому розвиток регіонів має здійснюватися на основі відповідних регіональних стратегій.

Законом було передбачено, що спільні заходи центральних і місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з реалізації стратегії регіонального розвитку встановлюються відповідними угодами, що підписуються між Кабінетом Міністрів України та обласними державними адміністраціями. Тобто і в цьому разі головні повноваження щодо реалізації регіональних стратегій віддавалися обласним державним адміністраціям.

Станом на січень 2010 р. такі угоди Кабінет Міністрів підписав тільки з трьома з 27 регіонів: Донецькою (вересень 2007 р.), Львівською (червень 2009 р.) і Вінницькою областями (вересень 2009 р.).

На виконання Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” 21 липня 2006 р. було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р.

Ця стратегія в черговий раз констатувала наявність великих диспропорцій у розвитку регіонів України. У ній відзначалося, що найбільш розвинутими промисловими регіонами є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська і Харківська обл. та м. Київ, на які припадає понад 70 % загальнодержавного обсягу реалізованої промислової продукції. Тоді як питома вага Волинської, Тернопільської, Херсонської, Чернівецької, Закарпатської, Кіровоградської та м. Севастополя не досягає навіть одного відсотка [4].

Основною метою Стратегії було визначено створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення [Там же]. Між тим механізми реалізації цієї мети продовжили залишатися старими. Держава залишила за собою визначальне право визначати вектори розвитку регіональної економіки та соціальної сфери.

Так, підвищення конкурентоспроможності регіонів, згідно з цією стратегією, має здійснюватися на основі державної, в тому числі, фінансової підтримки конкретних соціально-економічних сфер на територіальному рівні.

Варто зазначити, що в цій Стратегії було визнано необхідність зміни моделі територіальної організації влади, наближення її до європейських стандартів, зокрема приведення у відповідність з Європейською хартією місцевого самоврядування, деконцентрації владних повноважень, перерозподілу повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з додержанням принципів децентралізації та субсидіарності; зміну функцій місцевих державних адміністрацій – перетворення місцевих органів виконавчої влади загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у структурі виконавчої влади; реформування системи адміністративно-територіального устрою шляхом створення правових, економічних і організаційних умов для формування територіальних громад, які забезпечуватимуться матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами в обсязі, достатньому для ефективної реалізації завдань і виконання функцій місцевого самоврядування.

Цією стратегією було визнано, що розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також між органами місцевого самоврядування різних рівнів повинен здійснюватися, виходячи з принципу субсидіарності. Конкретними механізмами реалізації цього принципу у стратегії були такі:

- завершення процесу розмежування об'єктів державної та комунальної власності протягом найближчих двох-трьох років;
- розмежування земель, що перебувають у державній власності, та таких, що передані до комунальної власності;
- удосконалення механізму сплати місцевих податків і зборів шляхом проведення податкової реформи;
- підвищення рівня заінтересованості органів місцевого самоврядування у збільшенні обсягу надходжень до державного бюджету;
- зміцнення місцевих бюджетів розвитку;
- запровадження програмно-цільового методу формування та виконання місцевих бюджетів, а також практики середньострокового фінансового планування на місцевому та регіональному рівні;
- розширення доступу органів місцевого самоврядування на ринок внутрішніх та зовнішніх запозичень.

Між тим за останні чотири роки жоден із зазначених заходів не було реалізовано. Виходячи з цього, не дивними представляються результати соціологічного дослідження, що проводилося за участі автора кафедрою політології та філософії ХарPI НАДУ при Президентові України серед державних службовців і представників органів місцевого самоврядування Харківської, Полтавської, Сумської та Харківської областей у грудні 2009 р. (обсяг реалізованої вибіркової сукупності склав 115 осіб).

Згідно з результатами цього опитування, основну відповідальність за існуючі проблеми соціально-економічного розвитку на регіональному рівні опитані покладають на керівництво країни: Уряд (70 %), Верховну Раду (70 %) та

Президента України (65 %). Лише незначна кількість опитаних (9 %) відзначає, що відповідальність за існуючі труднощі несуть обласні та районні державні адміністрації.

Більшість опитаних не вважають, що керівництво держави під час проведення загальнодержавної економічної політики враховує особливості окремих територій. Так, лише 39 % опитаних відзначають, що так чи інакше враховуються особливості їхньої області, 35 % – що враховуються особливості їхнього міста (району).

На думку опитаних, ефективному соціально-економічному розвитку регіонів, в яких вони проживають, заважають переважно зовнішні чинники, серед яких відзначаються неефективна діяльність Уряду (43 %) та занадто велика централізація системи управління (34 %). Між тим, неабиякий негативний вплив чинять і такі чинники, як високий рівень корупції (39 %), відсутність інвестицій (39 %) та відсутність належних умов для розвитку малого та середнього бізнесу (35 %).

Серед заходів, які необхідно вжити для покращання управління соціально-економічних розвитком на місцевому рівні, насамперед називаються такі: проведення чіткого розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та державної виконавчої влади (39 %).

Серед шляхів збільшення дохідної частини місцевих бюджетів називається необхідність збільшення рівня відрахувань від загальнодержавних податків і зборів до місцевих бюджетів (65 %) та зниження ставок загальнодержавних податків і зборів (35 %).

52 % опитаних відзначили наявність на регіональному рівні середньострокових програм соціально-економічного розвитку. Проте лише 17 % зазначають, що такі програми повністю виконуються.

Отже, проаналізувавши ситуацію, що склалася, можна зазначити, що сьогодні основними проблемами регіонального розвитку є такі:

- велика централізація управління (основні чинники регіонального розвитку і механізми їх виконання встановлюються на рівні країни в цілому);
- відсутність розподілу повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, фактичне позбавлення інститутів місцевого самоврядування права самостійно приймати рішення, в тому числі через обмеженість ресурсів;
- наявність істотних соціально-економічних диспропорцій між регіонами.

У світі накопичено неабиякий досвід щодо подолання цих проблем. На нашу думку, висновки про характер механізмів, здатних забезпечити ефективну державну регіональну політику в сучасних умовах, формалізовані в рамках моделей і емпіричних досліджень нової економічної географії (основи якої були закладені П. Кругманом [15]) і інституційної економіки (вагомий внесок у розвиток якої зробили Р. Коуз і Д. Норт [7; 10; 16]).

Основні ресурси розвитку регіонів у межах цих моделей пов'язані з використанням чотирьох ключових ресурсів: інформації, фізичної інфраструктури, соціальних мереж і активних груп, що діють на території регіону (до яких відносяться і територіальні громади), а також ресурсу раціональності, який полягає в раціональному розподілі прав і повноважень щодо забезпечення розвитку між усіма суб'єктами регіонального розвитку.

Розглянемо ці ресурси докладніше.

1. Інформація – є важливим і досі незадіяним ресурсом у процесі розвитку регіонів. Сприяння розвитку інформаційних потоків, як між регіонами, так і в їх межах – важливі завдання модернізації. Створення урядових веб-порталів, електронного уряду, перехід на електронний документообіг – необхідні умови скорочення витрат та прискорення темпів розвитку.

2. Фізична інфраструктура – основа регіонального розвитку. Значні позитивні зрушення виникають у регіонах у результаті спільного користування дорогою капіталомісткою інфраструктурою, зокрема транспортною, телекомунікаційною, енергетичною і рештою її видів, які носять мережевий характер [9, с. 136–140].

В ЄС транснаціональна і трансгранична кооперація виділена в окрему програму: всі нові члени перш за все одержують гранти на будівництво швидкісних доріг, мереж тощо. Попри те, що з розвитком нових технологій потреба у фізичних переміщеннях робочої сили і товарів декілька знижується, чинник наявності інфраструктурної мережі між регіонами продовжує виконувати ключову роль.

3. Соціальні мережі на території регіону представлені формальними та неформальними відносинами між його мешканцями. Відомо, що регіони є складною соціальною системою, в якій тісно переплетені відносини і зв'язки між органами влади, підприємствами, людьми і соціальними групами. Ці зв'язки засновані на загальній культурі й історії, вихованні, особливих регіональних цінностях. У цілому ці зв'язки і відносини можна описати як систему неформальних інститутів – правил взаємодії між соціальними та економічними акторами, а також механізми примушення до виконання даних правив. Соціальні мережі можуть створювати сприятливе середовище для ведення бізнесу і економічного зростання. Наприклад, особисті контакти з конкурентами і постачальниками на певній території дозволяють компаніям точніше оцінювати потенційну надійність партнерів.

У країнах з перехідною економікою і відсутністю ustalених традицій побудови процес розвитку соціальних мереж ще більш актуальний, оскільки включає третю, дуже важливу сторону – органи місцевого самоврядування, які повинні виступати реальними рушійними силами їх розвитку.

Процес розбудови соціальних мереж дозволяє знижувати економічні ризики і створювати взаємовигідні партнерства, що є необхідною передумовою в ситуації відсутності ефективних державних механізмів вирішення суперечок, а також чіткої системи стримувань і противаг. Важливими функціями таких соціальних мереж є попередження розвитку корупції, узгодження стратегій регіонального, місцевого розвитку тощо.

Наявність тісних соціальних зв'язків у регіоні сприяє створенню активних груп спеціальних інтересів, які можуть виконувати істотну роль у підтримці або блокуванні економічної політики, що проводиться. Слід зауважити, що в кожному регіоні існує власний набір стратегічних гравців, який включає: представників великого бізнесу; середнього регіонального бізнесу (що працюють тільки в деякому ареалі регіонів); малий бізнес; інтелектуальні еліти (різні за складом залежно від спеціалізації і історії розвитку регіону); національні і релігійні меншини; представників виконавчої влади і місцевого самоврядування; проактивні групи,

утворені за комплексною територіальною ознакою – мешканці певних міст, районів тощо. Кожна з цих груп має свої особливі соціальні інтереси і певним чином формує для себе засоби їх досягнення.

4. Четвертим важливим ресурсом є узгодження інтересів і чіткий розподіл повноважень і відповідальності всіх суб'єктів регіонального розвитку.

Як свідчить досвід ЄС, проведення ефективної регіональної політики неможливе без налагодження плідної взаємодії між центральною і регіональною владами, взаємодії між різними регіональними інституціями на різних рівнях. Створення такої системи дозволяє забезпечити баланс групових інтересів і дає можливість виробляти ефективні рішення.

Узгодження і обговорення основних позицій з головними стейкхолдерами на місцях, аналіз інституційних альтернатив і стимулів для залучених суб'єктів, формування систем компенсацій сторонам, що програють у результаті реалізації певних рішень, – невід'ємні елементи розробки регіональної політики в розвинених країнах.

З урахуванням вищевикладеного можна зробити такі висновки.

Сьогодні в Україні сформовано законодавче поле щодо формування якісно нової регіональної політики. Між тим, певні конституційні положення, а також ставлення центральної влади до проблем розвитку регіонів (зокрема в питаннях податкової політики, сприяння реалізації регіональних ініціатив, темпів ухвалення угод з реалізації стратегії регіонального розвитку тощо) вимагають невідкладного перегляду.

Україна потребує ухвалення нової концепції регіональної політики, розрахованої на довгострокову перспективу. На її основі мають бути ухвалені державна та відповідно регіональні стратегії розвитку, в яких будуть чітко розписані права та обов'язки всіх учасників регіонального розвитку. Розробці таких стратегій має передувати детальний аналіз нинішнього стану регіонів, визначення їх конкурентних переваг і можливостей. Метою формування регіональних стратегій розвитку є забезпечення передбачуваності розвитку, створення сприятливого інвестиційного клімату, налагодження довгострокового державно-приватного партнерства і державно-регіонального партнерства.

Формулювання довгострокових цілей державної регіональної політики сприятиме концентрації ресурсів, підвищенню ефективності виробництва, формуванню нової галузевої структури, розвитку нових інфраструктурних проєктів, які надалі вплинуть на покращання міжрегіонального співробітництва, на якість життя і економічне зростання окремих регіонів, так і країни в цілому.

Успіх реалізації стратегій регіонального розвитку залежить від низки таких передумов:

– розподіленість зусиль між усіма суб'єктами соціально-економічного розвитку: державою, регіональними та місцевими органами влади, бізнесом та громадськими структурами;

– концентрування уваги держави не на певних фінансових втручаннях, а на розвитку інфраструктури, що може бути спільно використана регіонами та створенні умов для реалізації кожним регіоном своїх конкурентних переваг;

- забезпечення прозорості рішень, що приймаються державними та регіональними органами влади в соціальній та економічній сфері;
- сприяння розвитку інформаційних мереж, створення спеціальних інтернет-порталів владних структур, використання електронного документообігу.

Модернізація державної регіональної політики – це насамперед створення умов для якомога повного використання потенціалу кожного регіону, кожного суб'єкта соціального та економічного розвитку на місцевому рівні. Важливо, щоб процеси модернізації не йшли виключно за ініціативи “зверху”. Неабияке значення для успішності реформ відіграють регіональні, місцеві громадські ініціативи, які повинні виступити рушійними силами процесу модернізації.

Якою повинна бути роль у реалізації цих ініціатив регіональних органів влади, як процеси модернізації і реалізація принципу субсидіарності мають відбутися на їх діяльності – буде предметом наших подальших досліджень.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV// ВВР України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
3. Указ Президента України “Про Концепцію державної регіональної політики” від 25 травня 2001 р. № 341/2001. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001&check=4/UMfPEgznhhTt.ZiagA66OHdlyQsFggkRb1lc>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року”. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>
5. Гидденс Э. Последствия модернизи / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 2002. – 635 с.
6. Договор о Европейском союзе: консолидированная версия. – М., 2001. – С. 48.
7. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз ; [пер. с англ. Б. Пинскера ; науч. ред. Р. Капелюшников]. – М. : Дело, 1993. – 192 с.
8. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефективных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 42–54.
9. Мюрдаль Г. Современные проблемы “третьего мира” / Г. Мюрдаль. – М. : Прогресс, 1972.
10. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 14–23.
11. Проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 1 липня 2003 р. № 3207. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2004_12_08/JD2H3011.html#
12. Смальскис В. Проблемы модернизации публичного управления / В. Смальскис, Г. Бубнис // Теория та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – Вип. 2 (21). – С. 30–33.
13. Старостин Б. С. Проблема модернизации: история и современность / Б. С. Старостин // Модернизация и национальная культура. – 1995. – С. 8–21.

14. Хантингтон С. Третья волна демократии / С. Хантингтон // Теория и практика демократии. Избранные тексты ; [пер. с англ. ; под ред В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина]. – М. : Ладомир, 2006. – 496 с.

15. *Krugman P.* Increasing Returns and Economic Geography // The Journal of Political Economy. – 1991. – Vol. 99. – № 3. – P. 483–499.

16. *Scott A.* Regional Push: Towards a Geography of Development and Growth in Low-and Middle-Income Countries // Third World Quarterly. – 2002. – Vol. 23. – № 1.

Надійшла до редколегії 18.03.2010 р.